

СУБ'ЄКТИ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Яновицька Г.Б.,
*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
gyanovytska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8241-8651>*

Яновицька Г.Б. Суб'єкти деліктних зобов'язань.

Самостійним суб'єктом відповідальності за завдану шкоду є лише деліктоздатна фізична особа або юридична особа. Деліктоздатною визнається особа, яка досягла 14 років (крім випадків, визначених ч. 2 ст. 1179 ЦК України) та, яка невизнана недієздатною. Кредитор – це особа, якій заподіяно шкоду (потерпілий) і вона наділена правом вимоги. Боржник (носій обов'язку) – особа, яка відповідає за завдану шкоду. Як правило нею є заподіювач шкоди. У випадках, передбачених законодавством, боржником є не заподіювач шкоди, а особа відповідальна за поведінку заподіювача. Уразі смерті потерпілого кредиторами у деліктному зобов'язанні є непрацездатні особи, які перебували на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті. Юридичні особи є суб'єктами відповідальності у тих випадках, коли шкода заподіяна діяльністю її органів або в інших випадках, передбачених законодавством.

У зобов'язаннях із заподіяння шкоди має місце множинність осіб у зобов'язанні. Активна множинність, тобто наявність кількох кредиторів та одного боржника, зустрічається не дуже часто. Навіть якщо діянням однієї особи завдана шкода кільком потерпілим, вважається що в наявності є декілька зобов'язань, що існують між відповідальною особою та кожним із потерпілих. Винятком із даного правила є випадки заподіяння шкоди смертю особи. Частіше у зобов'язаннях із заподіяння шкоди виникає пасивна множинність або наявність кількох боржників. Характер відповідальності кількох боржників залежить від того, якими є їх дії, що призвели до заподіяння шкоди.

Особливим суб'єктом відповідальності є держава. Держава є відповідальним суб'єктом з ліквідації майнових наслідків неправомірних дій судових і правоохоронних органів. Саме тому вона зобов'язана виконати свій суб'єктивний обов'язок з відновлення порушеної майнової сфери потерпілого.

Особа, яка відшкодувала шкоду, заподіяну не її діями, має право регресу, тобто право звернутися з вимогою про повернення виплаченого до боржника, з вини якого завдано шкоди.

Ключові слова: делікт, кредитор, боржник, суб'єкти відшкодування шкоди, відповідальність, регресне зобов'язання.

Yanovytska H.B. Subjects of delict obligations.

An independent subject of responsibility for the damage caused is only a natural person or a legal entity capable of delict. A person is recognized as capable when has reached the age of 14 (except for the cases specified in Part 2 of Article 1179 of the Civil Code of Ukraine) and is not recognized as incapable. A creditor is a person who has been injured (victim) and has the right to claim. The debtor (obligation bearer) is the person who is responsible for the damage. As a rule, it is the person causing of damage. In the cases stipulated by the law, the debtor is not the person who caused the damage, but the person responsible for the behaviour of the person who caused the damage. In the event of the victim's death, the creditors in the delict liability are disabled persons who were dependent on him or had the right to receive maintenance from him on the day of his death, as well as the child of the victim born after his death. Legal entities are liable in cases where damage is caused by the activities of its bodies or in other cases provided for by law.

In the obligations for causing damage, there is a plurality of persons in the obligation. Active plurality, that is, the presence of several creditors and one debtor, is not very common. Even if several victims are harmed by the actions of one person, it is considered that there are several obligations existing between the

responsible person and each of the victims. Exceptions to this rule are cases of damage resulting from the death of a person. Passive plurality or the presence of several debtors occurs more often in delict liability. The nature of the liability of several debtors depends on what their actions are that led to the damage.

The special subject of responsibility is the state. The state is the responsible entity for the liquidation of property consequences of illegal actions of judicial and law enforcement agencies. That is why it is obliged to fulfil its subjective duty to restore the violated property sphere of the victim.

The person who compensated for the damage caused by his actions, has the right regress, that is, the right to apply for the return of the payment to the debtor, whose fault the damage was caused.

Key words: delict, debtor, creditor, liability, person who is responsible for compensation for the damage, regress obligation.

Постановка проблеми. Деліктні зобов'язання ніколи не були поза увагою законодавця. Розширення сфери їх правового регулювання відбувається внаслідок поширення норм на правовідносини, які раніше були поза правовим полем. Визначення правового статусу суб'єктів деліктних правовідносин не узгоджується із судовою практикою. Зазначена проблема на сучасному етапі має вирішуватись опираючись на системний підхід досліджень у сфері деліктних зобов'язань.

Стан опрацювання. Протягом останніх десятиліть у вітчизняній доктрині вивчення окремих проблем деліктних зобов'язань здійснювали І.Е. Берестова, П.С. Захаров, І.С. Канзафарова, Т.С. Ківалова, А.В. Куцин, О.О. Отраднова, А.М. Мул, К.І. Спасова, О.Т. Тур, Д.С. Шапошников та інші.

Метою статті є визначення правового статусу суб'єктів деліктних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктами деліктного зобов'язання є будь-які учасники цивільних правовідносин визначені у статті 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1]. Їх прийнято називати кредитор і боржник. Особа, якій завдано шкоду виступає кредитором і наділена правом вимоги. Іншою стороною є боржник, який відповідає перед кредитором за завдану шкоду. Якщо у договірних зобов'язаннях кожна із сторін є як кредитором так і боржником, то у деліктних лише одна сторона є тільки кредитором, а інша – боржником.

Кредитором може виступати будь-яка особа, а щодо боржника, то законодавцем визначені спеціальні вимоги відносно правоздатності та дієздатності. У деяких випадках, передбачених законодавством, боржником є не заподіювач шкоди, а особа відповідальна за поведінку заподіювача.

Лише деліктоздатна фізична особа є самостійним суб'єктом відповідальності. Згідно статті 1179 ЦК України деліктоздатною визнається особа, яка досягла 14 років (крім випадків, визначених ч. 2 ст. 1179 ЦК України) та невизнана недієздатною. Щодо юридичної особи, то за завдану нею шкоду вона відповідає у повному обсязі.

У випадку, якщо опікун недієздатної особи помер або у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування шкоди, а сама недієздатна особа має таке майно, суд може постановити рішення про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого частково або в повному обсязі за рахунок майна цієї недієздатної особи (ч. 2 ст. 1184 ЦК України).

Шкода, завдана дієздатною фізичною особою, яка в момент її завдання не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, не відшкодовується, крім випадків, коли ця особа сама довела себе до такого стану шляхом вживання спиртних напоїв наркотичних засобів, токсичних речовин (ст. 1186 ЦК України). З урахуванням матеріального становища потерпілого та особи, яка завдала шкоди, суд може постановити рішення про відшкодування нею шкоди частково чи в повному обсязі.

Боржниками можуть бути і законні представники фізичної особи. Так, батьки (усиновлювачі), опікуни, інші особи, які здійснюють виховання малолітньої особи, відповідають за шкоду, заподіяну малолітньою особою (яка не досягла 14 років), якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою (ч. 1 ст. 1178 ЦК України). Навчальний заклад, заклад охорони здоров'я, інший заклад, що зобов'язаний здійснювати нагляд за малолітньою особою, особа, що зобов'язана здійснювати нагляд за малолітньою особою на підставі договору, зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їх вини (ч. 2 ст. 1178 ЦК України). Заклад, який за законом здійснює функції опікуна малолітньої особи (дитячий будинок, школа-інтернат тощо) відшкодовує шкоду, завдану малолітньою особою, якщо не доведе, що шкоди було завдано не з його вини (ч. 3 ст. 1178 ЦК України). Батьки (усиновлювачі), піклувальники неповнолітньої особи, заклад, який за законом здійснює функції піклувальника щодо такої особи, відшкодовують шкоду, завдану неповнолітньою особою, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкоду-

вання завданої нею шкоди, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини (ст. 1179 ЦК України). Обов'язок вищезазначених осіб відшкодувати шкоду припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоду, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди. Відшкодування шкоди заподіяної недієздатною особою має проводитись виключно опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею. Щодо даної проблеми є цікавою наступна справа. Вирішуючи спір про суб'єкта відповідальності за шкоду завдану недієздатною особою, яка є вихованцем дитячого будинку-інтернату, але перебувала в оздоровчому таборі, суд визначив, що згідно Положення КУ Сумської обласної ради Білопільський дитячий будинок-інтернат (а. с. 64–71) та Типового положення про дитячий будинок-інтернат, затвердженого наказом Мінпраці та соціальної політики України 02 квітня 2008 року № 173, дитячий будинок-інтернат є соціально-медичною установою для постійного проживання дітей віком від 4 до 18 років (далі – вихованців) з утвореним у разі потреби молодіжним відділенням для молоді віком від 18 до 35 років, що входить як структурний підрозділ до складу будинку-інтернату, з вадами фізичного та/або розумового розвитку та психічними розладами, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування, освітніх та реабілітаційних послуг і є тим спеціалізованим закладом, який забезпечує належні умови проживання вихованців з фізичними, розумовими вадами розвитку та психічними розладами, а не оздоровчий табір [2].

Іноді цілком дієздатні особи не можуть розуміти значення своїх дій або керувати ними внаслідок, наприклад, раптової втрати свідомості чи в стані афекту. За загальним правилом, оскільки в діях таких осіб відсутня вина, вони не відповідають за завдану шкоду. У цьому випадку чоловік (дружина), повнолітні діти фізичної особи, яка завдала шкоди в момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними у зв'язку з психічним розладом або недоумством, можуть бути суб'єктами відшкодування шкоди за рішенням суду, якщо вони проживали разом з цією особою, знали про її психічний розлад або недоумство, але не вжили заходів щодо запобігання шкоди (ч. 3 ст. 1186 ЦК України).

В продовження дослідження фізичних осіб як суб'єктів деліктного зобов'язання, доцільно звернути увагу на параграф другий глави 82 ЦК України. Визначено, що шкода, завдана фізичній особі каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, відшкодовується фізичною чи юридичною особою, яка її завдала. У разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають: дитина потерпілого до досягнення нею вісімнадцяти років (учень, студент – до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ним двадцяти трьох років); чоловік, дружина, батьки (усиновлювачі), які досягли пенсійного віку, встановленого законом, – довічно; особи з інвалідністю – на строк їх інвалідності; один з батьків (усиновлювачів) або другий з подружжя чи інший член сім'ї незалежно від віку і працездатності, якщо вони не працюють і здійснюють догляд за: дітьми, братами, сестрами, внуками померлого, – до досягнення ними чотирнадцяти років, а також інші непрацездатні особи, які були на утриманні потерпілого, – протягом п'яти років після його смерті.

ЦК України врегульовані спеціальні делікти, які передбачають особливості суб'єктного складу відповідальних осіб та встановлюють покладення відповідальності за завдання шкоди незалежно від вини заподіювача.

Наприклад, згідно статті 1172 ЦК України юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Також замовник відшкодовує шкоду, завдану іншій особі підрядником, якщо він діяв за завданням замовника. Підприємницькі товариства, кооперативи відшкодовують шкоду, завдану їхнім учасником (членом) під час здійснення ним підприємницької або іншої діяльності від імені товариства чи кооперативу.

Стаття 1187 ЦК України встановлює особливого суб'єкта, відповідального за завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, зокрема відповідно до частини другої, таким суб'єктом є особа, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Не є таким суб'єктом і не несе відповідальності перед потерпілим за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, особа, яка керує транспортним засобом у зв'язку з виконанням своїх трудових (службових) обов'язків на підставі трудового договору (контракту) із особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом. Положення частини першої статті 1188 ЦК України про застосування принципу вини у разі завдання шкоди внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки не скасовує попереднього пра-

вила про відповідальність саме власника (володільця) джерела підвищеної небезпеки (частина друга статті 1187 ЦК України). В такому випадку обов'язок по відшкодуванню шкоди покладається на того власника (володільця) джерела підвищеної небезпеки, з вини водія якого завдана шкода, а не безпосередньо на винного водія. (Правовий висновок викладено у постанові Верховного Суду України від 06 листопада 2013 року № 6-108цс13) [3].

Особливим суб'єктом відповідальності є держава. Держава, АРК, орган місцевого самоврядування є суб'єктами відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади АРК, органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 1173 ЦК України), а також шкоди, завданої фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю посадових або службових осіб органу державної влади, органу влади АРК, органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 1174 ЦК України) і шкоди, завданої фізичній або юридичній особі в результаті прийняття органом державної влади, органом влади АРК, органом місцевого самоврядування нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований (ст. 1175 ЦК України).

Держава відшкодовує шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 1176 ЦК України), а також шкоду, завдану фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення (ст. 1177 ЦК України).

Особливістю цих правовідносин є те, що держава є відповідальним суб'єктом з ліквідації майнових наслідків неправомірних дій судових і правоохоронних органів. Саме тому вона зобов'язана виконати свій суб'єктивний обов'язок з відновлення порушеної майнової сфери потерпілого [4, с. 9].

У висновку Верховного Суду (Постанова № 203/3237/16) [5] визначено, що у справах про відшкодування шкоди завданої поліцейським внаслідок ДТП визначальне значення має саме кваліфікація відповідних конкретних дій посадових осіб, а не характер загальної діяльності організації, в якій працює заподіювач шкоди. Співробітник поліції, який керує службовим транспортним засобом і вчиняє ДТП, навіть під час виконання ним його службових обов'язків, вчиняє цивільний делікт не під час здійснення адміністративно-владних повноважень, а допускаючи порушення принципу генерального делікту, тобто загальної заборони пошкодження та знищення майна будь-якої особи. Відповідно, у справах про відшкодування шкоди, завданої поліцейським в результаті ДТП, є та юридична особа, у якій працевлаштований такий співробітник, а спеціальними нормами, що регулюють такі правовідносини є статті 1187, 1172 ЦК України. За сукупності таких умов, за спричинену поліцейським шкоду, відповідальність має нести його роботодавець, а тому належним відповідачем у справі, до якого має бути звернута матеріально-правова вимога має бути Департамент патрульної поліції Національної поліції України, який є юридичною особою і може бути стороною у цивільному процесі (стаття 48 ЦПК України).

Щодо держави як суб'єкта відповідальності заслуговують на увагу сформульовані у постанові від 01 червня 2022 року у справі № 757/59501/19-ц (провадження № 61-16162св21) Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду такі висновки:

«...Необхідною умовою для застосування частини другої статті 1177 ЦК України є наявність вироку суду, що набрав законної сили, а так само постанови слідчого, дізнавача, прокурора чи ухвали суду про закриття кримінального провадження з нереабілітуючих підстав, якими встановлено те, що певна особа є винною у вчиненні кримінального правопорушення, або, і це є найголовнішим, встановлено самий факт вчинення стосовно потерпілої певного кримінального правопорушення»;

«За відсутності встановленого факту кримінального правопорушення встановити всі умови застосування частини другої статті 1177 ЦК України неможливо, а тому право на позов відповідно до цієї правової норми не виникає»;

«Фізична особа, яка вважає себе потерпілою від певного кримінального правопорушення, досудове розслідування стосовно якого триває і факт вчинення кримінального правопорушення (злочину) належно не встановлені, не має права на позов про відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, на підставі частини другої статті 1177 ЦК України. Проте, така фізична особа, за наявності відповідних підстав, має право на позов про відшкодування їй заподіяної шкоди на загальних засадах (згідно зі статтями 1166 і/або 1167 ЦК України) або відповідно до іншого спеціального делікту в разі, якщо протиправність дій держави, її органів та посадових осіб окремо встановлені»;

«Відсутність спеціального закону, до якого міститься відсилання у частині другій статті 1177 ЦК України, не перешкоджає потерпілій від кримінального правопорушення особі звертатися до суду за захистом порушених прав, в тому числі, через подання позову про відшкодування шкоди в цивільному судочинстві на підставі частини другої статті 1177 ЦК України, такий позов є ефективним для захисту її прав та підставним, за умови встановлення факту вчинення відносно такої особи кримінального правопорушення»;

«Оцінюючи доводи заявника про відсутність закону, який передбачає порядок присудження та сплати відшкодування шкоди на підставі частини другої статті 1177 ЦК України, Верховний Суд виходить із того, що відсутність закону є другорядною підставою для відмови у позові та істотно не впливає на вирішення цього спору» [6].

У разі виконання зобов'язання за іншу особу, остання наділена правом зворотної вимоги (право регресу). Регрес (від. лат. *regressus* – зворотний рух) – право особи, яка виконувала зобов'язання іншої особи, пред'являти до неї зворотну вимогу про повернення витрат [7, с. 575]. А регресне зобов'язання визначається як зворотна вимога на повернення грошей або майна, виконане однією особою за іншу або з вини останньої третій особі [8, с. 14].

У регресному зобов'язанні беруть участь дві сторони – кредитор (регредієнт) і боржник (регресант). Об'єктом регресного зобов'язання є відшкодування, яке регресант зобов'язаний регредієнту. Зміст регресного зобов'язання становлять права і обов'язки сторін. У регресному зобов'язанні регредієнту належить право на одержання відшкодування, тобто змістом регресного зобов'язання є стягнення сплаченого. Таким змістом регресні зобов'язання відрізняються від інших зобов'язань.

Так, право зворотної вимоги у деліктних відносинах має держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, юридичні особи мають право зворотної вимоги до фізичної особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, у розмірі коштів, витрачених на лікування особи, яка потерпіла від цього кримінального правопорушення. Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, має право зворотної вимоги до цієї особи тільки у разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили. Держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності відповідно органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, мають право зворотної вимоги до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди).

Таке ж саме право є у статті 8 Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» [9], згідно з якою «у разі, коли відповідальність перед потерпілим за одну і ту саму шкоду може нести кілька осіб, потерпілий має право вимагати відшкодування шкоди, як від усіх таких осіб, так і від будь-якої з них окремо. При цьому можуть бути застосовані положення цивільного законодавства про часткову відповідальність за шкоду та про право зворотної вимоги (регресу) до винної особи».

Висновки. У зобов'язаннях із заподіяння шкоди порушення норми права є одночасно і порушенням абсолютних суб'єктивних прав особи. Таке порушення можливе як винними так і невинними діями. Відповідальність за заподіяну шкоду можуть нести лише учасники цивільних правовідносин, які здатні керувати власними діями і правильно оцінювати їх можливі наслідки.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. База даних «Законодавство України» URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Справа № 592/10475/15-ц від 26 червня 2018 року. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75068294>.
3. Справа 6-108цс13 від 6 червня 2013 року. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35667389>.
4. Яновицька Г.Б. Відновлення майнових прав незаконно засуджених та реабілітованих громадян: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 20 с.

5. Справа № 203/3237/16 від 15 квітня 2020 року. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88834034>.
6. Справа № 757/59501/19-ц від 01 червня 2022 року. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/104921888>.
7. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. К., 1974. 776 с.
8. Цивільне право України / за ред. О.А. Підпригори і Д.В. Бобрової. К.: ВЕНТУРІ, 1995. 416 с.
9. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції: Закон України від 19 травня 2011р. *Голос України*. 2011. № 108.